

פרקים במשנתו העיונית של הרב קוק

סדרת שיחות

א. אמונה

ב. אדם וחברה

ג. ישראל וארץ ישראל

ערך וביאור:

ישעיהו הדרי

בהשתתפותו של:

צבי ירון (זינגר)

הוצאת "אמנה" ירושלים
הדפסה ראשונה (תשכ"א)
הדפסה שניה (תשל"ו)

2. השמחה על פתיחת "בצלאל"
שעה שעמד להפתח בית הנכבאות הלאומי "בצלאל" נוסדה הזכרת
ל"תחית האמנות העברית", ערך הרב מכתב לחברת בו הרצה את
רעיונותיו על דבר האמנות ותפקידיה:

אחד מסימני התחיה המובהקים הוא הפעולה הנכבדה
העומדת לצאת מאגודתכם הנכבדה: "תחית האמנות
והיופי העברי בא"י". מלבב המחזה ומרהיב לראות את
אחינו רבי הכשרון, גאוני היופי והאמנות, המוצאים מקום
הגון בשדרות הרחבות והגבוהות של החיים הכלליים, ורוח
מרום נשא אותם להביאם ירושלימה, לעטר את עירנו
הקדושה, שהיא כחותם על לבנו, בפרחיהם הנחמדים,
להיות בקרבה לכבוד ולתפארת, גם לברכה ותועלת.

וסימן טוב כזה נכון שהכול יהיו שמחים בו, הצעירים
וגם הזקנים, גם היותר קרים והיותר טרודים בשאלת
הקיום החמורה מאד.
(אגרות, ח"א, עמ' 76)

3. המשל על מעלת האמנות
בקטע הבא של המכתב מדבר הרב, בדרך משל, על מגמתה
ותכליתה של האמנות בתולדות תרומה האנושית. המשחק תועלתו רבה
להתפתחות הילד, אבל כמוכן שאסור לילד להשאר כל ימיו בגדר
"משחק", מכל-מקום השעשוע במשחקים ערות היא כי הילד חי
ומתפתח, השתפול בבעיית אמנות ישראל אות היא כי באה התעוררות
מתרומת הגלות. אות חיים היא, ואף אות בטחון, על משאלות
ומאויים שיבואו:

הילדה הנעימה והאהובה שאחרי מחלה ארוכה פקחה
עיניה: "...אמא, אמא, הבובה תני לי". הכל שמחים,
"שושנה הקטנה מבקשת את הבובה", ברוך השם, אות

המוצאים מקום וחי: בין מיסדי החברה היו אמנים ידועי-שם, שתפסו
ביהמים הכלליים — בחיי התרבות בארצנו — מקום נכבד, ועובתו כדי
לעלות ארצה.
שאלת הקיום: הטרודים בבעיות הפנימה.

שיחה ז

ערכי תרבות: האמנות

ראשי פרקים:

הקדמה: תפקיד האמנות.

השמחה על פתיחת "בצלאל".

תמשל על מעלת האמנות.

הנמשל: ישראל וירושלים.

התועלת המעשית שבאמנות.

סכנת ההפרזה בערכים רוחניים.

ישראל והאילנות ביחסם לאמנות.

ההלכה והאמנות.

1. תפקיד האמנות

הרב רואה תפקידים רבים לצידה האנושית באמנות, החשוב
שבהם — מתן ביטוי להלכי הנפש הפנימיים.

... הציר והחיטוב עומדים להוציא אל הפועל כל
המושגים הרוחניים המוטבעים בעמקי הנפש האנושית.
וכל זמן שיתסר גם שרטוט אחד הגונו בעומק הנפש, שלא
יצא אל הפועל עוד יש חובה על עבודת האמנות להוציא.
(עולת רא"ה, ח"ב, עמ' 6)

יצא אל הפועל: ע' בשיחה על הספרות עמ' ב.

לטובה. ודאי כבר תלצתה חמה. גם הרופא הנה גם הוא מסכים: "אות לטובה"... עתה התקוה משחקת, כי תחיה שושנה, תגדל ותגי, ותהי לגברת בבנות. הבובה אמנם היא השאלה הראשונה, אבל עוד תשאל ותשאל. רוחה וגויתתה ילכו הלך וחזק, תדרוש עוד גם מרפא, גם מרק, גם בשר ולחם, גם שלמה, גם שביסים ושההונים, גם מורה ועט, גם ספר ועבודה, ועוד, ועוד.

למראה דברים כאלה יצהלו הכל... "שושנה קטנה, היפה ונחמדה, שואלת בובה, האח!"

4. הנמשל: התעוררות ישראל וירושלים

הנמשל — ירושלים. היא הקרויה בפנינו "שושנה-העמקים" הרי היא שושנה הילדה שבמשל: תגלות — מחלתה. ושאלת הבובה — היא הבקשה ליופי ואמנות.

ירושלים האהובה, שושנת עמקים זאת, הבת-ציון היקרה, זאת הבת היקרה, חולת מחלת הגלות המרה, הזעומה והממושכה. בניה שכוחה, רבים נואשו מרפיץ לב, מתקוה וחיים בעבודה. עתה זרם חיים מרעיד ברעז נעים את העצמות המדוכאות והחולות, היא דורשת יופי, אמנות, מלאכת מחשבת. אולי אין הדבר בעתו, יאמרו בעלי חשבון, ישנם צרכים קדומים, יותר מוכרחים. כן, אולי ואולי, יש ויש, אבל הדרישה הבאה מלב בניה, מרוחה אשר שפכה עליהם, הדרישה בעצמה היא אות חיים, אות תקוה לישועה ונחמה.

5. התועלת המעשית שבאמנות

נוסף לערכים העצמיים שיש לאמנות, רואה הרב תפקיד נכבד

חלצתה חמה: תום קדוה, עוב, חלץ את הגוף.

גויתה: גופה.

שביסים ושההונים: תכשיטי נשים, עי' ישעיה ג.

צרכים קדומים: צרכים קדומים לאמנות.

מרוחה ופי: ירושלים השפיעה מרוחה לעורר את לב בניה לאמנות וליופי.

לאמנות בחינוך לקראת חיי יצירת ומלאכה. חינוך זה נעשה חיוני עם שיבת ישראל לארצם ועם התעוררות שבאה בא"י עצמה. ההתעוררות מצורת חיים דלה ועלובה להי כבוד ועמל, שבאה עם תנועת התחייה, היא חיונית ויש לפתחה. אולם לא רק אספקט מעשי כפרינסה ומקצוע רואה הרב באמנות, אלא אף משתו עמוק יותר; האמנות כמפתח ל"הדרת החיים", פיתוח רגש היופי וההשקפה האסתטית על החיים.

ומה נכבד לדעת, שאות חיים זה איננו רק אות ריק מכל תוכן ממשי, כי אם יש בו גם כן פרי ותועלת. המקצוע החשוב הזה, של האמנות היפה, יוכל להביא ברכה ולפתוח שערי פרנסה וכלכלה למשפחות רבות מאחינו היושבים על אדמת הקודש. והוא יפתח גסיכך את רגש היופי והטוהר, שבני ציון היקרים מוכשרים לו עד מאד. יקומם נפשות רבות ומדוכאות לתת לחן הסתכלות בהירה ומאירה על הדרת החיים, הטבע והמלאכה, על כבוד העבודה והחריצות. כל אלה הנם פרינציפים נישאים, שממלאים את נפש כל איש עברי רגשי גיל והדר.

6. מכתב ההפריה בערכם רוחניים

אולם עם כל ההערצה אל היופי והאמנות יש להיות משכרו ומתממסרות כללית לערכים אלו. התמכרות לדעיון אחד, ויהיה הנאצל ביותר, גורמת לאיבוד החושים והדעות. ומשום כך גודדת החלכה בישראל אף את האדיאות הנכבדות ביותר, על ידי גדרים הלכתיים; ואף אם יזינו גבולות אלו דקים ועדינים, שם גבולות עליהם ומגבילים הם את שרון האדם.

לכללות חמדת היופי האמנותי, המתגשם ביצירות מעשיות, מעשי ידי אדם מתחיש עמנו לעולם ביחש טוב וחביב, אבל גם מוגבל. טהורים אנו משכרו והפריה, אפילו מהדברים היותר נשגבים ועלילים. הצדק הוא נר לרגלנו, [וארץ-פריכך] אנונו קוראים במקרא קודש: "אל תהי

פרינציפים: כללים, עקרונות.

צדיק הרבה" (קהלת ז). החכמה היא אור היינו, [ואף-על-פיכן] אנחנו אומרים: "אל תתחכם יותר". (שם) זהו הכלל המקיף את כל חוגי חיי עם עולם. מעולם לא נתמכר לאידיאה פרטית אחת במידה זו, עד שנחיה טובעים במצולותיה עד לבלי יכולת לתת לנו קצב ומידה להרחבת ממשלתה. אמנם, ההגבלה כשבה, לצורך דברים טובים ועלים לעצמם, היא דקה ורכה, ענוגה ויפה "סוטה בשושנים". ... ודי לה לנכסות-ישראל גדר של שושנים, קו אחד חשוב, חוט סיקרא אחד, שרטוט אחד הנושא עליו חותם של הגבלה, להאידיאה הנכבדה... לפעמים בנקודה נכרת אחת היא מבעת את רוחה ומגיעה להפצה, מבלי לפגום את החופש של כל אוצר מיוחד שברוח האדם על ידי רתוקי-ברזל וחומת סינים.

(שם)

7. ישראל האלילות ביחסם לאמונות

פיתוח התמצמות באו לאמונות-היופיים מדי האלילות. האלילות היא אייבנה הנצחית של ישראל. כיצד יתכן, איפוא, ששתי צורות אלו יעסקו באותה אמונה, במלאכת המחשבת. ומה עוד שלכאורה נראה כי ישראל אסרה את יצירות היופיים האמונות. על כך משיב הרב:

עמנו העתיק, כשבה לעולם ומצא את האנושיות חתולה בחותולי לדותה הפראית ורגש היופיים הפראי, המחוסר זך ועדנה, הולך וכובש לו את העולם, והיופיים בעצמו כבר עלול הוא להתהפך בידי ההמון הגס למין גלוסקא-שמנונית

עוד לפני יפולת ופני: מבלי אפשרות להקציב גבולות להרחבת המשפחה השלטון של האידיאה.

חוט סיקרא: חוט אדום.
מבעת את רוחה: מביעה את רצונה — בלי להשתכר — בפרט הלכתי אחי.

רתוקי-ברזל: שרשרות ברזל המרתקות את רוח האדם.

חותם סינים: הכוונה ל"חומת סיני" של הברזד והחוטג מתעלם החיצוני התרבותי.

חתולה: עטופה בחותלי ילדות.
גלוסקא-שמנונית: עוגה מלאה שומן, דשנה יותר על המידה.

ומשקה משכר, אם לא יוכל לינוק מהדר האמת המדעית והמוסרית.

האלילות, עם כל תועבותיה, סמכה את כפיה, המואלות וזבות דם, על הפרח הנחמד הזה, על היופיים והאמונות, ותשבתיהו כמעט מטוהרת. כנסת-ישראל נטתה ידה לחצל את השושנה הנחמדה, את עדנת היופיים לבל תרמס כולה, לבל תתמעך ותתנוול בידיה הגסות של האלילות הבזויה... בימין דוחה ובשמאל מקרבת. "לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב... אלהי מסכה לא תעשה לך" — מעבר מזה, "ראו קרא ד' בשם בצלאל... ולחשוב מחשבות לעשות בזהב ובכסף ובנחושת, ובחרושת עץ לעשות כל מלאכת מחשבת — מעבר מזה.

(שם)

8. ההלכה והאמונות

יחסם של ישראל לאלילות ולאמונות התברר לנו על רקע העולם האלילי. (עיי' עוד על-כך ב"אורות" עמוד לז סעיף יז). מתוך מגמה לשמור על אמונות היצירה מחד ולמנוע שכרון אלילי מאידך, גדרה ההלכה הישראלית גבולות ברורים. "כל הפרצופות מותרין חוץ מפרצוף אדם" (ראש-השנה דף כז:), "אסור לצור צורת האדם... הווא שתהיה הצורה בולטת" (רמב"ם הלכות עבודת-כוכבים פ"ג הלכה ה'). הלכות אלו אינן שוללות את האמונות כביטוי

הדר האמת ופני: ההכרה השכלית, ה"מדעי" גילת אמינות שנת מקור היופיים, השירה והאמונות. האלילות סלפה את האמת ומשום כך גסתלפו אף מרשניה באסטיסקו.

האמת המוסרית: בהסתמך על האמת המדעית נוצרה אף האמת המוסרית, המורה את דרך התנהגה האנושית, ואף היא מקור היופיים. בסילוף דרך המוסר — בהפקיות המוסרית שהביאה האלילות — גסתלף אף היופיים.

ותשבתיהו: השבתיה, הפסיקה את טהרת היופיים, על רשמיה של האלילות בהיסטוריה האנושית ע' "הכמת הקודש", עמי תיז: "האלילות עם התעוררות רוחת העושה שלה" זכ"י.

בימין רוחה ופני: בגמרא טוטה מז: אמרו חכמים שמאל דוחה וימין מקרבת, ופנתם שיש לעיתים לקרב דברים מחד, אבל לא לתת להם שליטה גמורה ועליכן כאילו ביד ימין לקרבם וביד שמאל לדחותם. לפי זה הקריוב גדול יותר מאשר הדרווק. הרב שינה במהותו מנוסח הגמרא לגבי האמונות שבה צריכה ה"דחיה" להיות חזקה יותר מאשר הקריוב.

ליופי, אלא כל שעשוי לגוי הרי הוא מותר כפי שהדברים מתפרשים ב"שולחן-ערוך יורה דעה" סימן קמ"א סעיף ד'.

אולם כאן מתעוררת השאלה: אם התגבלות על האמנות באו כדי לחלום באילנות, מדוע אישוא יש להחזיק בהם גם אחרי הנצחון על האילנות? תרב משיב על-כך בהסבר היסודי. כל עוד שהיתה האילנות מושלת בכיפה בעולם התרבותי הרי כל מה שקשור אליה אסור בהנאה ומחוייב בגחמה ואבדון. "כל הצלמים של עבודת כוכבים הנמצאים בכפרים אסורים דסתמא לשם אילנים נעשו" (שם ב"יורה דעה"). אולם לאחר שנצחה האילנות וגלויה, מותרים חלק גדול של הדברים "והנמצאים בכרכים מותרים דדאי לגוי נעשו" (שם, דעין ב"שורי-זהב" שהסיק שהרי זה ספק-ספיקא). ברם, גם עתה לא בטלו כל ההלכות הקשורות בעבודת-זרה ונשארה עדיין נקודה הלכתית אחת הנוגעת גם כיום: איסור עשיית פרוצף אדם בשלמותו ובצורה בולטת, וגם לאיסור זה מוצא הרב עצה מבהינה הלכתית. יחיד הוא איסור ציור התמונות מהממולוגיה ומההיסטוריה של הדת הגוצרית שאיסורו — איסור עולם.

גם אחרי הנצחון הגדול שנצחה היהדות כמעט את האלילות, על מרומי העולם הקולטורי, השאירה לה כנסת ישראל קו אחד לאות עולם — ע"פ התורה הכתובה והמסורה. קו כזה, אשר גם בעת תקטן מדת ארכו ע"י שערי בינת ההוראה המתאמת עם צרכי החיים, במובנה הנכון

מרוכז העולם: הנצחון על האילנות בעולם התרבותי. קו אחד: הנגה להלכה ש"כל הפרצופים מותרים תוך מפרצוף אדם" כשהוא נעשה בצורה בולטת ושלמה. בשמירת הלכה זו באה לידי ביטוי עמדת ישראל לאמנות והעירוח מהשכרון האילני.

תקטן פורת ארכו: לשעבר היה קו ארוך מאד אשר גדר את האמנות מפני גזקי האילנות, כיום נתקטן ארכו, מכיון שההדרה-ההלכה (שהיא תואמת לנסיבות החיים) הסיקה שתמצמו גבולות עבודת-הכוכבים. כנוכחה הנפוך וכ"י: הוראת ההלכה יש לה שני מובנים: ריאלי, זה הדין במציאות, בדרכי החיים; אידאלי: זה הדין המושלם, הבלתי משתנה. ההנראה האמיתית היא זו העושה זריכה ממעמך הר סיני שעה שנתנו הצווים וההלכות על משמעותם הנצחית, בין שתי נקודות אלו.

מחבא הנקודה וכ"י: הנקודות ההלכתיות אצרות בתוכן בצורה דחוסה עולמות מחשבה הנאות.

הריאלי והאידאלי, מכל-מקום גם תחת מחבא הנקודה האחת, אשר לאורך ימים תשאר, יתכנס כל הרוח האדיר והגדול, המבטא את עוז נצחונה בעבר ואת אדיר תקותה בעתיד. כל המרחב הגדול של הנגי והחזור, היופי והציון, מותר לישראל. רק קו אחד, שרטוט אחד, הנראה לכאורה ארוך הרבה, אבל באמת הוא מזול רק באיכותו, ולא בכמותו. הוא אומר הרבה ברוח, אבל רק מעט הוא פוגם את החרשת והאמנות, למרות כל המגמות האדירות שלו: "כל הפרצופים מותרים חוץ מפרצוף אדם". אמנם רק פרוצף אדם בתמונה בולטת ושלמה, וגם על-זה יש דרכי בינה... אמנם רק נקודה קטנה תשאר מכל הקו הארוך, אבל מה רבו מחשבותיה: התמונות המיוחדות לאיליים, בין בעולם האילני העבר וההווה, ובין בעולם הנוצרי, תתעב כנסת ישראל ולא תוכל שאתם.

(שם)

יתכנס וכ"י: באיסור האחד הקיים גם כיום מסומלים שני דברים: הנצחון של היהדות על האילנות, והתקוה של "האיליים כרות יצרתו" — לתקן עולם במלכות שדי".

חרשת: עבודת האמנות, מלאכת מחשבת.